

ТРУДОВЕ І ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ: АСПЕКТНЕ ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті йдеться про особливості взаємодії економічного і трудового виховання, збагачення форм і методів цих двох напрямів формування особистості.

Ключові слова: трудове виховання, економічне виховання, трудове навчання, компетентність.

Постановка проблеми. Перехід України до ринку, зміни, які виникли в господарській діяльності, вимагають нових підходів до процесу шкільного навчання учнів. Підготовчою базою до вибору професії і трудової підготовки, а згодом і праці в умовах ринкової системи господарювання, безперечно, є вивчення економіки – науки, яка поєднує у собі різні види наукових напрямів, розвитку підприємницької та винахідницької діяльності, розвитку техніки, правового забезпечення, фінансово-кредитної та зовнішньо-економічної діяльності.

Економіка як наука тісно пов'язана з розвитком народного господарства, визначає темпи та рівень розвитку галузей промисловості і сільського господарства, збереження матеріальних ресурсів, підвищення продуктивності праці, якості товару і збільшення національного доходу.

Перехід нашого суспільства до ринкових відносин вимагає кардинальних змін у трудовому вихованні школярів, ґрунтовного вивчення економіки. На перший план виступають такі риси особистості, як самостійність і підприємливість.

Практика розв'язання нових завдань трудового виховання учнів на сучасному етапі неможлива без науково обґрунтованих змісту, форм і методів. На даному етапі, на жаль, ні соціологія, ні педагогіка та психологія не мають загальних підходів до розробки єдиної методики економіко-трудоного виховання учнівської молоді.

Пізнавальні інтереси учня формуються протягом усього періоду навчання у школі і на кожному віковому етапі мають свої особливості.

Нові навчальні плани і програми значно розширили можливості школи щодо нових напрямів навчання учнівської молоді. З метою підготовки молоді до сучасного розвитку суспільства у навчальний процес школи впроваджено курс "Основи підприємницької

діяльності" для 10 – 11 класів, а з минулого навчального року учні вивчають "Основи економіки".

Однак, як свідчить аналіз досліджень, результати невтішні.

Останні наукові дослідження і публікації. Окреслена у статті проблема висвітлюється в багатьох наукових дослідженнях, серед яких є і найновіші – скажімо, роботи В. Мадзігона, Г. Левченка, М. Томенка, Г. Терещука. Для них характерний глибинний аналіз зародження, процесуального забезпечення трудової підготовки учнівської молоді, вироблення і концептуальна стратегія вдосконалення матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення трудової освіти підростаючого покоління. Вчені І. Сасова, А. Вихрущ, В. Сидоренко, В. Юрженко розглядають трудову підготовку учнів і студентів інших предметів.

На жаль, цілеспрямованих робіт, присвячених взаємозв'язку трудового і економічного виховання обмаль.

Мета статті – певне намагання бодай візуально розкрити цей актуальний напрям навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. Свідомість людей, звернена до практичної діяльності, проявляється у цілеспрямованості їх дій, визначає їх волю. Розуміння об'єктивності суспільного розвитку та необхідність активної боротьби за його прискорення допомагає людині визначитися у праці, вибрати правильний орієнтир у житті. Формування такої свідомості – основа трудового та економічного виховання молодого покоління.

Учням слід наголошувати, що в умовах переходу до ринкової економіки господарювання, коли інтенсивний шлях розвитку виробництва при відповідному підвищенні рівня продуктивності праці є необхідністю, дуже важливо сформувати

у собі готовність до нових способів господарювання, а також нові переконання. У більшості публікацій з даної проблеми особлива увага приділяється активності особистості. Це – створення умов для роботи з повною віддачею кожного працездатного члена суспільства на кожному робочому місці, зміцнення дисципліни, організованості, відповідальності, зміна стилю мислення та дій, демократизація всіх сторін життя, підвищення ролі трудового й економічного виховання.

Розглядаючи людину з економічної точки зору як трудовий ресурс, потім – як ресурс виробництва, ми прийшли до необхідності постановки питання про людський фактор. Це потребує перебудови не тільки економічних відносин та господарського механізму, й усієї системи ідейно-політичних і моральних відносин у суспільстві. При цьому по-новому повинна будуватися і система трудового виховання учнівської молоді, менш за все схильної до впливу старих негативних стереотипів щодо трудової участі в суспільному виробництві, негативними особливостями яких є прояви безвідповідальності, інертності тощо, від чого так страждає та бідніє наша держава.

Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти окреслюють визначені державою вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи за галузевим принципом. Наприклад, В. Сидоренко вважає, що освітня галузь “Технологія” Державних стандартів спрямована на необхідність переорієнтації та оновлення звичної системи трудового навчання учнів загальноосвітніх шкіл. “Акценти в трудовій підготовці учнівської молоді повинні переміститися від фактично ремісничого, тренувального навчання до формування та розвитку творчої ініціативи, творчого пошуку, інтелектуального поповнення всього змісту трудового навчання, створення реальних умов для реалізації індивідуальних можливостей особистості кожного учня” [6].

Основною формою реалізації освітньої галузі “Технологія” є навчальний предмет “Трудове навчання”, який повинен забезпечити ознайомлення учнів з основними технологічними операціями, формувати в них якості особистості, необхідні для майбутньої трудової діяльності в різних сферах виробництва та сприяти професійному самовизначенню випускника.

Ще з середини минулого століття, під час індустріалізації і побудови держави на інших соціальних засадах, ніж сьогодні, існувало кілька підходів до мети та завдань трудового навчання. Це і набуття певного обсягу навичок та вмінь з

багатьох видів ремесел, і вивчення лише сучасних та найскладніших форм техніки. Але вже тоді усвідомлювали, що таке вузьке розуміння принципу політехнізації навчання призведе до звуження кругозору і гальмуватиме формування технічної культури як елемента загальної культури людини.

Причинами, що викликали незадоволення у суспільстві існуючою системою трудового навчання, як зазначає В. Сидоренко, “слід вважати; недостатній рівень сформованості особистості учня для нових соціально-економічних умов; відрив змісту трудової підготовки від потреб сучасного суспільства на ринку праці, недооцінку сучасних досягнень в галузі техніки і технологій; низьку інтелектуальну насиченість змісту предмету “Трудове навчання”, що призвело до уповільнення саморозвитку учнів, а трудове навчання як предмету – до розряду другорядних у навчальному плані; відрив між системами загальноосвітньої і трудової підготовки, який посилюється від класу до класу, що знецінює роль праці в очах учнів та їхніх батьків; недостатнє використання різноманітних форм організації трудового навчання” [7].

У 1991 році на обговорення вчителів, методистів, громадськості України було винесено проект Концепції трудової підготовки учнів національної школи, розроблений групою фахівців Київського та Тернопільського державних педагогічних інститутів, де враховувались особливості перехідного періоду, який супроводжується труднощами з працевлаштуванням сотень тисяч молодих людей, а також специфікою ринкових відносин (добровільністю укладання угод, особистими інтересами, суперництвом, приватною власністю тощо). В основу Концепції трудової підготовки було закладено низку пріоритетних загальних положень: формування в учнів готовності до продуктивної праці як процесу створення матеріальних і трудових благ; здійснення трудової підготовки учнів протягом усього періоду навчання у школі; реалізація принципів гуманізації, демократизації, інтеграції, диференціації й індивідуалізації у процесі трудового навчання і виховання учнів; опора на міжпредметні зв’язки, позакласну та позашкільну роботу; врахування навчально-практичного досвіду та якостей особистості учня у підготовці до професійного самовизначення та майбутньої продуктивної праці; організація поглибленого профільного навчання [3].

Аналіз програмного забезпечення трудового навчання до 2001 р. свідчить про відсутність стабільних програм з предмету для учнів 8 – 9

класів, що негативно вплинуло на викладання його у 10 – 11 класах при впровадженні профільного або професійного навчання.

Ось чому переосмислення ситуації в освітньому просторі поставило вимогу змінити підходи як до змісту, так і до форм та методів трудового навчання в умовах сучасного інформаційного суспільства, сучасної школи. Як результат, було створено відповідну Концепцію для школи з 12-річним терміном навчання (В. Дідут, В. Сидоренко, Б. Терещук, Д. Тхоржевський, Г. Шевченко) [8]. *Сучасний зміст трудового навчання* у старших класах повинен відповідати системі наукових вимог, основними ознаками якої є:

1. Гуманістична спрямованість, що означає відповідність сучасним потребам та можливостям особи; пріоритет загально-людських цінностей, здоров'я людини, її вільний розвиток.

2. Науковість змісту передбачає включення до змісту освіти лише тих фактів і теоретичних положень, які є обґрунтованими в науці; матеріалу, що відповідає сучасному стану науки, її новітнім досягненням.

3. Полікультурність полягає у поєднанні гуманітарної, природничо-математичної освіти і трудового навчання, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, забезпеченні органічного зв'язку з національною історією, культурою, традиціями.

4. Світський характер передбачає можливість розкрити перед учнем реальності об'єктивного світу, його суперечності, пізнавальну цінність. Досягнувши повноліття і ставши дорослим, вихованець може зробити власний світоглядний вибір.

5. Інтегративність, що означає орієнтацію на інтегральні курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу.

6. Єдність змістової і процесуальної сторін навчання при формуванні та структуруванні змісту навчального матеріалу, що передбачає наявність пізнавальної і практичної перетворювальної діяльності. Навчання у цьому зв'язку є не тільки способом одержання знань і формування умінь та навичок, а й засобом озброєння учнів методами здобуття нових знань самостійного набуття умінь та навичок.

7. Відповідність основних компонентів трудової підготовки структури базової культури особистості. Ці компоненти представлені, як уже зазначалося, у вигляді досвіду пізнавальної, практичної, творчої діяльності та досвіду становлення особистості.

8. Послідовність полягає у плануванні змісту, який розвивається по висхідній лінії, де кожне нове знання спирається на попереднє і впливає з нього.

9. Відповідність віковим можливостям і рівню підготовки учнів, яким та чи інша система знань, умінь пропонується для засвоєння.

10. Доступність визначається структурою навчальних планів і програм, способом викладу наукових знань у навчальних книгах, а також порядком введення й оптимальною кількістю наукових понять і термінів, які необхідно засвоїти [4].

Основна ідея нової системи трудового і економічного виховання учнівської молоді – поєднання навчання з індивідуальною та колективною суспільно корисною продуктивною працею чи громадською діяльністю. Тому *сутність трудового і економічного виховання учнівської молоді* полягає у формуванні в неї готовності до самостійного життя та праці для забезпечення власного добробуту і високих темпів соціального і науково-технічного прогресу.

Тільки завдяки взаємозумовленості змісту трудової підготовки та економічного виховання школярів кожний випускник навчального закладу зможе з'ясувати для себе, що для підвищення життєвого рівня треба краще працювати. Одержання економічних знань прискорює формування у молоді соціальної зрілості, становлення активної життєвої позиції, підприємливості.

Пріоритетними напрямками трудового виховання [2] є: створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення належних освітніх рівнів; особистісна орієнтація трудового навчання і виховання; формування національної свідомості та виховання патріотизму, допомога учню в інтелектуальному, духовному, емоційно-вольовому розвитку; посилення уваги до викладання дисциплін, що визначають стратегічні напрями трудової підготовки та виховання учнів; інтеграція сімейно-шкільного, родинного, трудового виховання; вироблення психологічної готовності до інтелектуальної та фізичної праці; запровадження інноваційних технологій навчання і виховання; створення і постійне збагачення матеріально-технічної бази.

Аграрний ліцей забезпечує: виховання конкурентоспроможного господаря своєї землі, здатного творчо мислити, усвідомлювати власну причетність до сучасної цивілізації, чітко орієнтуватися в реаліях і перспективах життя, глибоко розуміти традиції та соціокультурні цінності українського народу, бути спадкоємцем і продовжувачем національних трудових традицій; формування характеру, звичок, умінь, навичок, необхідних для продуктивної діяльності в житті;

вироблення свідомого ставлення до будь-якої праці, виховання відповідальності, працелюбства, прагнення до досягнення високих результатів своєї діяльності, сумлінності, чесності, порядності, ініціативності, творчого мислення; гармонійне поєднання навчання, виховання, продуктивної праці і дослідництва, організації та стимулювання трудової діяльності; формування соціалізованої трудової активності учнів; реальне знання потенційних можливостей учнів, прогнозування потреб і розвитку особистості; комп'ютеризацію та проектування навчального змісту, методичне забезпечення відповідно до вікових, психолого-педагогічних та індивідуально-типологічних особливостей сучасного учня; удосконалення системи трудового виховання у процесі вивчення основ наук, позакласної і позашкільної роботи, в родині; запровадження поліваріативності навчальних програм з трудового навчання, поглиблення їх практичної спрямованості, широке використання новітніх педагогічних інформаційних технологій та впровадження модульної побудови навчального матеріалу; підготовку до трудової діяльності в нових умовах господарювання, виховання бережливого ставлення до природи, її багатств, їх економного використання; розвиток підприємництва, участь у відновленні народних ремесел і промислів; ознайомлення учнів із загальними уявленнями про світ професій, психофізіологічні вимоги до представників різних типів професій, з науковими основами техніки, технології, організації та економіки виробництва; розвиток технічної творчості і сільськогосподарського дослідництва; формування розуміння ролі праці в житті людини і суспільства, загальних основ сучасного виробництва; формування активної життєвої позиції; виховання цивілізованого господаря; розвиток потреби у творчій праці, діловитості, підприємстві; допомога в оволодінні загальною трудовою культурою; формування техніко-технологічних та фінансово-економічних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для залучення учнів до продуктивної праці та оволодіння певною професією, та інші.

Випускник сучасної школи, який буде жити, працювати в інформаційному суспільстві, повинен мати відповідний комплекс умінь та певні якості особистості, зокрема:

- гнучко адаптуватися до життєвих ситуацій, що постійно змінюються, самостійно набувати необхідні знання, вміло використовувати їх на практиці для розв'язання різноманітних проблем, щоб протягом усього життя мати можливість знайти в ньому своє місце;

- самостійно, критично мислити, вміти бачити

труднощі, які виникають у реальному світі та шукати шляхи раціонального їх подолання;

- використовувати сучасні технології, чітко усвідомлювати, де і яким чином придбані ними знання можуть бути використані в навколишній дійсності; бути здатними генерувати нові ідеї, творчо мислити;

- грамотно працювати з інформацією (вміти збирати необхідні для дослідження певного завдання факти, аналізувати їх, висувати гіпотези розв'язання проблем, робити необхідні узагальнення, зіставлення з аналогічними або альтернативними варіантами розгляду проблеми, встановлювати статистичні закономірності, формувати аргументовані висновки і на їх основі виявляти та розв'язувати нові проблеми);

- бути комунікабельними, контактними з різними соціальними групами, вміти працювати разом у різних галузях, запобігати конфліктним ситуаціям або виходити з них;

- самостійно працювати над розвитком мислення, інтелекту, власної моралі, особистого культурного рівня [5].

Орієнтовну модель особистості випускника загальноосвітньої школи, можна уявити, взявши за основу визначені Комісією з питань культурного співробітництва при Раді Європи (1991) основні сфери компетентності старшокласника, тобто певні знання і досвід. Тут компетентність розглядається як загальна здатність особистості, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню. До **основних груп компетентностей**, якими повинен володіти учень після закінчення школи, належать: 1) **соціальна** – здатність адаптуватися до умов суспільного життя, готовність зайняти активну життєву позицію, приймати рішення та нести за них відповідальність; 2) **полікультурна** – готовність розуміти людей, їхню несхожість, поважати думки інших, їхню мову, релігію, культуру тощо; 3) **комунікативна** – опанування важливості в суспільному житті усного й писемного спілкування, оволодіння кількома мовами; 4) **інформаційна** – оволодіння інформаційними технологіями, вміннями здобувати, осмислювати і використовувати різноманітну інформацію; 5) **діяльнісно-творча** – володіння різними способами діяльності, розв'язання життєвих проблем, прагнення і здатність до раціональної, продуктивної, творчої діяльності; 6) **саморозвитку і самоосвіти** – розуміння себе, самовизначення, розвиток емоційно-вольових якостей, володіння методами рефлексивного мислення, потреба і готовність навчатися упродовж життя. Кожна з вищезазначених

компетентностей розкриває ту чи іншу сферу діяльності.

Особа повинна вміти ставити мету та планувати процес її досягнення, прогнозувати кінцевий результат, ставити і розв'язувати проблеми та досліджувати їх, уміти аргументувати свої думки. Зокрема, у загальному вигляді розвиток особистості визначається як процес та результат входження її у соціокультурне оточення і включає освоєння чинних цінностей, норм поведінки, орієнтацію на максимальну персоналізацію, сформованість творчих можливостей, тому формування в учнів умінь є однією з актуальних проблем сучасної педагогіки і психології.

Слід відзначити, що модель економіко-трудової компетентної особистості вже формується у нашому суспільстві і забезпечує розвиток таких особистих якостей, як творчість, лідерство, відповідальність, саморегуляція, самодостатність, мотивація досягнень та особистісних характеристик, спрямованих на здобуття економічної освіти, доброчинність, підприємливість, господарність.

У державних вимогах до рівня економіко-трудової підготовки учнів у старшій школі посилено увагу на: формування в учнів культури праці, відповідальності, готовності до безперервної освіти, реалізації особистісно орієнтованого підходу до організації навчання; освоєння графічних і проєктивних умінь; розвиток здатності реально оцінювати свої можливості для вибору потужних творчих завдань; умінь планувати, оцінювати результати своєї діяльності; умінь правильно вибирати програмний зміст як інструмент пізнавальної діяльності [1].

Завдання, що постали на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України перед педагогічною наукою з питань трудового виховання учнівської молоді, передбачають суттєві зміни змісту трудового навчання, виховання і профорієнтації учнів.

У даний час ці зміни різко зростають, бо в загальноосвітніх школах вводиться профільне навчання, яке перед органами освіти, кожним навчально-виховним закладом ставить нові серйозні завдання, оскільки це екзамен на педагогічну і управлінську зрілість.

Розвиток світового і зокрема європейського освітнього простору об'єктивно вимагає від української школи адекватної реакції на процеси реформування загальної середньої школи, що відбуваються у провідних країнах світу. Загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи є її орієнтація на широку

диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти (концепція профільного навчання в старшій школі).

Усе це вимагає перегляду підходів до визначення мети і завдань шкільної освіти, формування її змісту, організації навчально-виховного процесу. Зосередженість на потребах освіти і розвитку учнів передбачає пряму залежність проектування навчального змісту і методичного забезпечення від вікових та індивідуальних особливостей школярів. Основою всіх перетворень має стати реальне знання потенційних можливостей дітей, прогнозування потреб і моделей розвитку особистості; саме на цьому ґрунтується перехід на профільну школу, що створює значно кращі умови для диференційованого навчання через широке використання курсів за вибором, факультативів.

На наше глибоке переконання, саме організаційна і дидактична основа профілізації старшої школи дає оптимістичні підстави стверджувати, що саме через цей напрям освітньої діяльності навчального закладу створюються найоптимальніші для поєднання і дидактичного забезпечення реалізації взаємодії трудового і економічного виховання. Проблема ця актуальна, про неї йтиметься у наступних наших публікаціях.

Висновок. Діалектичний взаємозв'язок процесів трудового навчання та суспільно корисної продуктивної праці особливо сприяє економічному вихованню учнів. Тому вчителі, вихователі повинні чітко уявляти собі взаємозв'язок економічного та трудового виховання майбутніх трудівників. Відповідним чином організована трудова підготовка сприяє формуванню економічно усвідомленого ставлення до праці як до першої життєвої необхідності, допомагає практично закріпити економічні знання, вміння, навички, звички, отримані учнями при вивченні основ наук, а також для набуття нових знань. Трудове навчання і суспільно корисна праця орієнтують учнів на економічні потреби та інтереси трудових колективів і всього суспільства, формуючи економічно усвідомлене ставлення до матеріальних цінностей.

Ось тому суттєвим показником ефективності трудової підготовки виступає трудова вихованість школяра, показниками якої є рівень сформованості певних (для кожної вікової групи) особистісних якостей і соціально цінного ставлення до праці, засобів і результатів праці, людей праці, до себе як суб'єкта праці. Тому посилення уваги до мотиваційно-потребової сфери особистості, формування системи її відносин набуває

